انتقال او بدلون:

د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور

مې ۲۰۱۳ زیږدیز کال

Ketabton.com

آصف حبیبي

infoDev Growing Innovation

THE WORLD BANK

(c) ketabton.com: The Digital Library

انتقال او بدلون:

د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور

مي ۲۰۱۳ زېږدیز کال

آصف حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې راپور انګلیسي متن، (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور) په لاندې انټرنټي پاڼې کې پروت دی. https://www.infodev.org/infodev-files/final_afghanistan_ict_role_web.pdf .

© ۲۰۱۳ د بیارغونې او پرمختیایي چارو نړیوال بانک / نړیوال بانک

H ۱۸۱۸ د NW سړک، واشنګټن ډي سي ۲۰۴۳۳

ټیلیفون: ۱۰۰۰-۴۷۳-۲۰۲، ویب پاڼه: www.worldbank.org

ځینې حقوق محفوظ دي

دا راپور د نړیوال بانک د کارکوونکو له لوري ځخه چې بهرنۍ مرسته هم ورسره وه ترتیب شوی . په راپور کې هیڅ ډول معلومات له نړیوال بانک پورې تړاو نه لري، نو په همدې اساس نړیوال بانک هیڅکله د هر چا له لوري څخه د معلوماتو د کارونې په وخت کې د معلوماتو د صحت ضمانت نشي کولای. د معلوماتو د کارونې په وخت کې د هر ډول ستونزې پړه ستاسو په غاړه ده.

ټول اصلي معلومات، د معلوماتو ژباړه او د معلوماتو راغونډونه چې په راپور کې ځای په ځای شوي دي د نړیوال بانک له نظرونو څخه نه ګنل کیږي، نه یې اجراییوي بورډ مسولین او نه یې هم اړوند دولتي اداري مسولیت په غاړه اخلي. نړیوال بانک هیڅکله د معلوماتو له صحت څخه چې په راپور کې ذکر شوي ضمانت نه کوي . په راپور کې د موجوده نقشو شتون، د هیوادونو تر منځ پولې، رنګونه او یا نور معلومات هیڅکله په قانوني ډول سره د نړیوال بانک له لوري څخه د تایید او یا رد وړ ندي.

هیڅ داسې معلومات په راپور کې ندي ذکر شوي چې د نړیوال بانک حقوق او امتیازات محدود کړي، بلکې هر څه په ډاګه بیان شوي.

حقوق محفوظ دي.

ددې راپور ټولې چارې د (CC BY 3.0) له جواز لاندې ترسره شوي چې، د جواز په اړه معلومات په لاندې ویب پاڼه کې ښودل شوي دي http://creativecommons.org/licenses/by/3.0 . د یاد جواز لرلو په صورت کې تاسو حق لر ئ چې، معلومات کاپي کړ ئ، معلومات وویشئ، معلومات ولېږئ او یا د لاندې شرطونو په لرلو سره له معلوماتو څخه په سوداګریزو موخو کې ګټه پورته کړئ.

وېش – که غواړئ چې دا راپور خپور او یا وویشئ نو په مهربانۍ سره د (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور) تر عنوان لاندې یې خپور کړئ. واشنګټن ډي سي: نړیوال بانک، لاندې انټرنټي پاڼه.

https://www.infodev.org/infodev-files/final_afghanistan_ict_role_web.pdf

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژباړه - که غواړئ چې دا راپور وژباړ ئ نو په مهرباني سره دا جمله له ژباړې سره یو ځای ولیکی : دا ژباړه د نړیوال بانک له لوري شخه نده ترسره شوې، هیڅکله د نړیوال بانک د رسمي ژباړې په توګه نه پېژندل کیږي او نه یې نړیوال بانک د کومو املاي او نورو غلطیو په صورت کې ضمانت کوي.

د جواز او یا نورو حقونو په اړوند کولای شی په دې پته اړیکه ټینګه کړ ئ. نړیوال بانک، H۱۸۱۸ ، د NW سړک، واشنګټن ډي سي، ۲۰۴۳۳، د امریکا متحده ایالات. فکس: ۲٦۲۵ – ۵۲۲ – ۲۰۲، بریښنالیک: pubrights@worldbank.org

د پوښ فوټوګراف: FKH میډیا، کابل – افغانستان

د پوښ ډیزاین: *info*Dev

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ***INFO***DEV په اړه

Info**Dev** له نړیوال بانک سره یو نړیوال همغږی پروګرام ده چې دواړه په ګډه د ننی ټکنالوجی کې د نوښتونو رامنځ ته کولو، د دندو پیداکولو او د بې وزلی له منځه وړلو په برخو کې سره کارکوي.

info**Dev** له حکومتونو او د ټکنالوجی په برخه کې له کوچنیو او منځنیو ادارو سره د دندو د رامنځ ته کولو په برخه کې، د مهارتونو او ظرفیتونو لوړلو په برخه کې، مارکیټ ته د لاسرسي په برخه کې، د سوداګری په برخه کې او په هیوادونو کې د مارکېټونو د پراختیا په برخه کې مر سته کوي. مونږ دا همغږي له نورو پرمختیایي پروګرامونو سره لکه نړیوال بانک او IFC، او یا له نورو ارګانونو سره چې په دولتي او نا دولتي سکټور کې د نړۍ د پرمختګ په موخه کار کوي ترسره کوو.

د ***Info*****Dev** په اړه د نورو معلوماتو لپاره له دې وېب پاڼې www.*info*dev.org څخه لېدنه کولای شی او یا له لاندې بریښنالیک سره اړیکه ټېنګه کړی *info*dev@worldbank.org.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

دا راپور چې دي (انتقال او بدلون : د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور) تر عنوان لاندې ده ، ټولې چارې يې InfoDev چې له نړيوال بانک سره يو همغږی پروګرام ده ترسره کړي. راپور په جګړې ځپلو هيوادونو کې د ICT په مرسته د هېوادونو د بيارغونې د څېړنو يوه برخه ده چې په ځانګړې ډول په افغانستان کې له جګړې وروسته د ICT اغېزې او بدلون په مفصل ډول سره تر بحث لاندې نيسي.

راپور په نړيوال بانک کې د ICT چارو کارپوه ښاغلي سېدهارتا راجا (Siddhartha Raja) له لوري ترتيب شوی. لېکوال له ښاغليو هر يو ټېن ژين نوربو (Tenzin Norbhu)، راجېندرا سېنګ (Rajendra Singh)، ټيم کيلي (Tim Killey)، نېکولاس فرېډريسي (Nicloas Friederici) او عبدالروف ضيا له لارښوونو څخه مننه کوي . ليکوال همداشان له ښاغليو هر يو ډېوېډ سوټر (David Souter) او کشايا سرينېواسان (Akshaya Sreenivasan) څخه د کاپي او اېډېټ کولو په برخه کې يې مرسته کړې مننه کوي.

راپور به هېڅکله په افغانستان کې د اړوند ادارو د کارپوهانو او د افغانستان د خلکو له مرستې پرته نه وای جوړ شوی.

دا راپور د يوې کوچنۍ ضميمي ويډيو په واسطه تکميل شوی. ويډيو چې په لاندې انټرنټي وېب پاڼه کې پرته ده په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ دېرمختک اوپرنوروسکټورونو يې اغېزې په لنډ ډول سره تر بحث لاندې نيسي .
http://youtu.be/nEleACyhUk4

د راپور په جوړښت کې د فنلېند د بهرنيو چارو د وزارت او UkAid مرستې نشو هېرولای.

د نورو معلوماتو لپاره له لاندې پتې سره اړيکه ټېنګه کړئ.

InfoDev / نړيوال بانک
۱۸۱۸ H، NW سړک
واشنګټن ډي سي، ۲۰۴۳
د امريکا متحده ايالات

Info@infodev.org

www.infoDev.org

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

لړلیک، د شکلونو، جدولونه او بکسونو لیست IV

اختصارات IV

پېژندنه ۱

د افغانستان ICT سکتور: له ۲۰۰۱ زېږدیز تر ۲۰۱۲ زیږدیزکاله ۱

افغانستان ولې دومره پرمختګ وکړ؟ ۲

د ICT سکتور په وړاندې پرتې ننګونې ٦

ځینې اړین موضوعات ۷

نورو جنګ ځپلو هیوادونو او شاته پاتې ولسونو ته لنډه کتنه ۸

سرچینې ۹

د شکلونو، جدولونو او بکسونو لیست

الف – بکس: د افغانستان د کلیو مخابراتي شبکه ۵

اختصارات

ATRA	Afghan Telecom Regulatory Authority
ICT	Information & Communication Technology
ICT4D	Information & Communication Technology for Development
ISP	Internet Service Provider
KOICA	Korea International Cooperation Agency
MCIT	Ministry of Communications and Information Technology
SIDA	Swedish International Development Cooperation Agency
USAID	United States Agency for International Development
VCN	Village Communications Network

ټول پولي واحدونه په امریکایي ډالرو ښودل شوي، په غیر صورت کې ارقام له پولي واحدونو سره یوځای ذکر کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندنه

افغانستان د نړۍ له هغو بې وزلو هیوادونو څخه ګڼل کېږي چې کلونه کلونه کورنۍ جګړه په کې تېره شوې. له ۱۹۷۹ زېږدیز کال څخه د تېرې پېړۍ تر پایه پورې پرله پسې جګړې ددې هېواد ډېرى زېربېناوې له منځه وړي او میلیونونه افغانان یې هجرت ته اړ کړي . په ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې د طالبانو حکومت له ړنګېدو وروسته د نړیوالې ټولنې په مرسته کابل کې نوی حکومت رامنځ ته شو، او یوځل بیا افغانستان له نړۍ سره خپلې اړیکې پیل کړې. د نوي حکومت له رامنځ ته کېدو سره د هېواد په ګوت ګوټ کې وسلوالو مخالفینو شتون درلود او دولت په بهرنۍ پوځي او پرمختیایي مرستو تکیه، د پرمختګ په لور روان شو. جګړې د وخت مرکزي او محلي حکومتونه له منځه ولاړ ا و هېواد یو ځل بیا له جګړې څخه د امن او ثبات په لور حرکت وکړ . خو پوښتنه دا ده چې، آیا په نږدې راتلونکې کې د بهرنیو پوځي او پرمختیایي مرستو پرته به دا هېواد وکولای شي خپلې داخلي ستونزې حل او مخ په وړاندې ولاړ شي؟

د پرمختګ په موخه افغانستان له ډېرو ستونزو سره لاس ا و ګرېوان ده، له امنیت څخه رانېولې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ تر سکټوره پورې. له ۲۰۰۱ زېږدیز کاله تر اوسه پورې د هېواد په زېربیناوو کې ډېر مثبت بدلون رامنځ ته شوی، او د دولت له لوري څخه د هېواد اوسېدونکو ته د خدمتونو د وړاندې کولو په برخه کې ډېر پرمختګ تر سترګو کیږي.

د هېواد په پرمختګ او بدلون کې معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ مهم رول درلود. په ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې په ټول هېواد کې ۲۰۰۰۰ ټیلیفونو شتون درلود چې، اوس په شاوخوا ۳۰ ملیونه نفوس کې ۲۰ میلیونه وګړي ګرځنده ټېلیفونونو ته لاس رسی لري . افغانستان د معلوماتو له نړیوالې شبکې سره د منځني ختیځ ، جنوبي آسیا او مرکزي آسیا له لارو ونښلول شو او په نږدې راتلونکې کې به له خپلې نوري فایبر شبکې څخه د هېواد دننه او بهر د معلوماتو د راکړې ورکړې په برخه کې ګټه پورته کړ ي. اوسمهال په هېواد کې د ICT سکټور پر مټ بېلابېلې رسنیزې او معلوما تي سرچېنې د لاس رسي وړ دي . دا کوچنی راپور د ICT سکټور د تېرې یوې لسیزې ټولې تجربې په لنډ دول سره تشریح کوي . دا راپور له جګړې څخه وروسته په بیارغونې کې د ICT د څېړنو یوه برخه ده او د یوې ضمیمي وېډیو په واسطه چې د همدې راپور لپاره جوړه شوې تکمیلیږي. [۱]

د افغانستان ICT سکټور: له ۲۰۰۱زېږدیز تر ۲۰۱۲ زېږدیز کاله

د طالبانو حکومت له ړنګېدو وروسته افغانستان د تیر په پرتله ډېر پرمختګ و کړ. له شلو کلنو څخه ډېرې کورنۍ جګړې د دې هېواد د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ وزارت په بشري او تخنیکي ظرفېتونو کې ډېر کموالی راوستی وو. د ۲۰۰۰ زېږدیز کال په شاوخوا کې د طا لبانو له سقوط سره سم دې هېواد هسې په نوم ICT اېکو سېستم درلود. ۲۰۰۱ زېږدیز کال کې په ټول افغانستان کې ۲۰۰۰۰ ټیلیفونونو شتون درلود چې ډېری یې په پایتخت کابل کې وو . د هېواد ټېلیفوني شبکې یوازې د افغانتسان دننه کار کاوو او هېڅ نړیوال ارتباط یې نه درلود نو له همدې کبله به ډېری افغانان له هېواد څخه بهر ګاونډیو هېوادونو ته د نړېوالو ټیلیفوني اړېکو په موخه سفر کاوو تر څو له خپلو دوستانو او یا د کورنۍ له غړیو سره چې په اروپایي او امریکایي هېوادونو کې ژوند کوي خبرې وکړي. د مخابراتو مخکېني وزارت د نورمونو، قوانېنو او عملیاتي برخو لپاره یوازې یوه مشترکه پالیسي درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نن ورځ په افغانستان کې د ICT پرمختګ د ستایلو وړ ده . د ګرځنده ټیلیفونو په برخه کې له پرمختګ پرته، ډیری دولتي او نا دولتي اداري په خپلو چارو کې له ICT څخه ګټه پورته کوي . په ICT کې د تېرو لسو کلونو بدلون افغانانو ته دا زمینه برابره کړې تر څو معلوماتو، مالیي یا بانکي خدمتونو او تر ټولو مهم نوي مارکېټ ته یې لاس رسی پېدا کړ . افغان دولت د نړېوال بانک او متحده ایالاتو پراختیایي اداري (USAID) په مرستې وکولای شو تر څو خلکو ته الکټرونېکي او مب ایل خدمتونه وړاندې کړي . شخصي سوداګریز شرکتونو وکولای شو تر څو د مبایل وسیلو او شبکو له لارې خلکو ته د مبایل له لارې د پیسو لېږد رالېږد، د کرنیز مارکېټ د محصو لاتو قېمتونه، روغتیایي معلومات او داسې نور خدمتونه وړاندې کړي.

د ټکنالوجۍ د پرمختګ په برخه کې ځوانانو چې د نورو افغانانو په پرتله ډېره اشنایي ورسره لري مهم رول لوبولی. ځوانانو وکولای شو د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د ډېرې پانګې اچونې په برخه کې یو نوښت رامنځ ته کړي . د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ سکټور په هېواد کې کابو ۱۰۰۰۰۰ مستقیمې او غېر مستقیمې دندې رامنځ ته کړي. د مخابراتو او معلوماتي ټکنا لوجۍ اړوند خدمتونو وکولای شو لېک لوستو ځوانانو ، بې وزلو خلکو او ښځو ته د کارپېداکولو تر ټولو ستر ه سرچېنې وګرځي، چې د کوچنۍ بایسکیل ډولې موټر په واسطه د بې وزلو هېوادوالو له لوري د م بایل کارټونو پلورل او داسې نورې یې روښانې بېلګې دي. مخابراتو په هېواد کې بانکي خدمتونو او ځیني دولتي چارو ته دلاس رسي زمېنه برابره کړې، دې کار د دولت په کلني عوایدو کې ډېر مثبت بدلون راوستی چې له دې مخکې کلني عایدات د مرستې کوونکو بهرنیو ارګانونه پورې تړلي وو.

د افغانستان په اقتصاد کې د مثبت بدلون یو له اساسي عواملو څخه د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور پرمختګ دی. خو بیا هم په دې سکټور کې ډیری ستونزې چې لا تر اوسه حل شوي ندي شتون لري. په هېواد کې نا امني، لرو پرتو سیمو کې د برېښنا نه شتون او په اکاډمیک برخه کې د بشري قوي کموالی له هغو ستونزو څخه دي چې په افغانستان کې د ICT د پرمختګ او پانګې اچونې مخه نیسي. د هېواد محافظه کارانه ټولنېز سیاست له یوه بلې ستونزې څخه ګڼل کېږي چ ې ټکنالوجۍ ته د هېوادوالو بیا په ځانګړې ډول د ښځو لاس رسي محدودوي او په کاري فرصتونو باندې یې منفي اغېزې لري. نو په همدې اساس، د ICT پالیسي جوړونکي او نظارت کوونکي باید موجوده ستونزې او خنډونه په نظر کې ونیسي تر څو هغه حل په راتلونکې کې ډېرې لاسته راوړنې ولري.

افغانستان ولې دومره پرمختګ وکړ؟

په ټوله نړۍ کې له، ۲۰۰۱ زېږدیز کال څخه را پدېخوا مخابراتي او معلوماتي ټکنالوجۍ ډېر پرمختګ کړی چې په ټولنېزو او اقتصادي برخو کې یې هم تر ډېره بریده اغېزې ترسترګو کېږي. معلوماتو ته د لاس رسي په برخې کې اسانی، د ټولنې د وګړو تر منځ نږدې اړېکې، د دولت او عامو خلکو تر منځ په اړیکو کې مثبت بدلون، په تولېدي برخو کې آسانتیاوې، د خوراکي او غېر خوراکي موادو د مصرف او رسولو په برخو کې او دې ته ورته لسګونه نور مثالونه د ICT له مثبتو اغېزو څخه ګڼل کېږي. په نړۍ کې د ګرځنده ټیلیفون پېرودونکو شمېر له ۳.۵ ملیاردو (په ۲۰۰۵ زېږدیز کال کې) څخه ۷ ملیاردو ته (۲۰۱۲ زېږدیز کال کې) لوړ شو.

په همدې لسیزې کې په ټوله نړۍ کې د انټرنېټ کارونکو شمېر له ۱ ملیارد څخه ۲.۳ ملیاردو ته لوړ شو. په جنګ ځپلو هېوادونو کې (د نړېوال بانک د سروې پر بنسټ)، د ټېلیفون د استفاده کوونکو شمېر له ۹۰ ملیون (۲۰۰۷زېږدیز کال کې) څخه ۲۵۸ ملیون

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۱۳زیږدیز کال کې) ته ورسیده. معلوماتو ته د لاسرسي د لا اسانتیاوو په موخه د پراخ باېډ شبکې (Broadband Networks) رامنځ ته شوي، خو یادې شبکې لا تر اوسه هم په بې وزلو هېوادونو په ډېر کم شمیر شتون لري.

په نړېواله کچه څرنګه د افغانستان له تجربو ګټه پورته کیدای شي؟ افغانستان کې د ټیلیفون پېرودونکو شمېر له ۱۴۵۰۰۰ څخه (۲۰۰۳ زیږدیز کال کې) ۱۸ ملیون (۲۰۱۲ زیږدیز کال کې) ته لوړ شو. د ټیلیفوني مکالمو په بیو کې هم مثبت بدلون رامنځ ته شو ی، په اوس وخت کې د یوې دقیقې ټیلیفوني مکالمې بیه له یوه سنټ (امریکایي ډالر) سره معادل ده خو په ۲۰۰۳ زیږدیز کال کې د یوې دقیقې ټیلیفوني مکالمې بیه ۳۰ سنټه (امریکایي ډالر) وه. [۲]

یو شمېر فکټورونو لکه مناسب محیط ، د سکټور د پرمختګ لپاره مسلکي چوکاټ او د خدمتونو تطبیق او تقاضا په افغانستان کې د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ د پرمختګ په برخه کې مثبت رول درلود.

په لومړیو وختونو کې د افغان دولت له لوري د قوانینو او پالیسیو د یوه منظم چوکاټ په جوړولو سره خصوصي سکټور تشویق کړ تر څو د مخابراتو په برخه کې فعاله ونډه واخلي. یادو قوانینو ډېر شمېر فرصتونه رامنځ ته کړل تر څو ملي او نړیوال پانګه اچونکي د مخابراتو په برخه کې پانګه اچونه وکړي او ددې هېواد وګړي انټرنټي او ټیلیفوني خدمتونه لاس رسی پیدا کړي. نړیوالو او ملي پانګه اچونکو له نورو هېوادونو څخه د درلودونکو تجربو نه په ګټې اخیستې سره وکولای شو تر څو په مارکېټ کې د مخابراتي شرکتونو تر منځ یو سالم رقابت رامنځ ته کړي. له ۲۰۰۱ زیږدیز کاله څخه تر اوسه پورې د مخابراتو په سکټور کې په خصوصي ډول سره له ۲ ملیارده ډالرو څخه ډېره پانګه اچونه شوې. په ۲۰۱۲ زیږدیز کال کې په هېواد کې ۴ خصوصي موبایل ټیلیفوني شبکې او یوه دولتي لېن لرونکې ټیلیفوني شبکه فعاله وه او له ۲۰ څخه ډېرې د انټرنټي خدمتونو وړاندې کولو شرکتونو فعالیت کاوه.

د یاد سکټور د پرمختګ په برخه کې د مخابراتو ا و معلوماتي ټکنالوجۍ په وزارت کې د یوې دوستانه او د خصوصي سکټور له تشویق ډکه پالیسي او همداشان د افغانستان د مخابراتي خدمتونو تنظیم کوونکې اداري (ATRA) مهم رول لوبولی. یو له بل پسې له تخنیکي پلوه پوه وزیران او د تخنیکي مرستندویه ادارو مرستو وکولای شول د امنیتي ستونزو برسېره د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ سکټور ته ډېر پرمختګ ورکړي. په هېواد کې له تخنیکي پلوه کم شمېر افغان کارپوهان برسېره، د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ وزارت له لوري څخه په مارکېټ کې د پراخ سالم رقابت رامنځ ته کول او د ATRA له لوري څخه د خصوصي سکټور د تشویق په پایله کې د امنیتي ستونزو برسېره ICT خپل اوج ته ورسېده.

له ۲۰۰۱ زیږدیز کال څخه را پدېخوا مخابراتي خدمتونو ته د خلکو علاقه ورځ په ورځ په ډېرېدو ده . موبایل شبکو په ډېره چټکتیا سره وکولای شو یوازې په لسو کلونو کې له ۲۱ ملیونو څخه ډېر پېرودونکي پیدا کړي . په ۲۰۱۲ زیږدیز کال کې د 3G په نامه د پراخ باېډ بېسیم شبکې مارکېټ ته رامنځ ته شوې. [۳] د دولتي مخابراتي شرکت افغان ټیلیکام له لوري څخه د سپوږمکۍ نه په ګټې اخیستنې په ۲۰۰۸ زیږدیز کال کې د کلیو مخابراتي شبکه VCN (Villages Communication Network) رامنځ ته شوه . خو یادې پروژې هغه پانګوال چې کمه پانګه یې درلوده تشویق کړل د ۲۰۰۰ امریکایي ډالرو په لګښت سره په یوې کلیوالې سیمې کې د ټیلیفون دستګاه ولګوي (الف بکس ته نظر واچوئ). په ۲۰۰۴ زیږدیز کال کې یوې ملي سروې وښودله چې په افغانستان کې د یوې کورنۍ نیمایي غړي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځنده ټېلیفون ته لاس رسی لري .[۴] ډېری وخت په نړۍ کې د مخ په ودې هېوادونو تجربې له یو بل سره نږدې والی لري چې، د افغانستان او ځینې نورمخ په ودې هېوادونه د ICT په برخه کې ورته تجربې لري او کولای شي له د یوه بل له تجربو څخه په پراخه کچه ګټه پورته کړي . د افغانستان په کلیوالو سېمو کې پراخې ټولنیزې اړیکې، او هغه کورنۍ چې ځېنې غړي یې په نورو بهرنیو هېوادونو کې ژوند کوي د مخابراتي خدمتونو په برخه کې د زیاتوالي او علاقې له دوه نورو عاملونو څخه ګڼل کېږي.

د کورنۍ جګړې په وخت ټول هغه افغانان چې له هېواده بهر په نورو هېوادونو کې مهاجر وو د طالبانو رژیم له ړنګېدو وروسته بېرته خپل هېواد ته راستانه شول . ډېری دغو بېرته راستنېدونکو افغانانو په داسې هېوادونو کې ژوند کاوو چې هلته انټرنټي او مخابراتي خدمتونو ښه مارکېټ درلود . ددغې طبقې خلکو تجربو د افغانستان په لروپرتو سېمو او بیا په ځانګړې ډول په منځنۍ او کاري کورنیو کې له ټکنالوجۍ نه ګټه اخیستې ته ډېره وده ورکړه. په افغانستان کې د انټرنټي او مخابراتي خدمتونو د عرضه کولو په تخنیکي برخو کې، د سافټ وېرونو او وېب پاڼو د جوړولو او پراختیا په برخو کې، د ټکنالوجیکي وسېلو د خرڅلاوځایونه او د ترمیم ورکشاپونه له هغو کسانو پورې تړاو لري چې له بهرنیو هېوادونو څخه بېرته خپل هېواد ته راستانه شوې دي . په عین وخت کې، یو شمېر افغانانو د ځینو پروګرامونو له لارې وکولای شو دولتي سکټور او د عامه خدمتونو د عرضه کولو پروګرامونو ته لاره پیداکړي. دې کار وکولای شو تر څو په دولتي سکټور کې مسلکي او با صلاحېته کاری محېط رامنځ ته کړي.

په افغانستان کې د موجودو نړېوالو مرستندیو ادارو شتون یو بل مهم فکټور ده چې د مخابراتي او معلوماتي ټکنالوجۍ د پرمختګ په برخه کې یې مرسته کړې . ددغو نړېوالو مرستندیو ادارو له ډلې څخه نړېوال بانک، د متحده ایالاتو نړېواله پراختیایي اداره (USAID)، SIDA او KOICA په مستقیم ډول له ICT سکټور سره مرسته کړې . نه یوازې په ICT سکټور بلکې په نورو برخو کې د کارکوونکو له لوري څخه (د افغانانو په شمول) په خپل کاری محېط کې د ټکنالوجۍ کارول نور هم خلک تشویق کړل تر څو د ICT کلتور په هېواد کې غني شي. په نني کابل کې د معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې د روزنې ډېر شمېر سوداګریز مرکزونه شتون ل ري. یاد مرکزونه د کېفېت له پلو له یو بل سره توپیر لري . بې له شکه ډېر شمېر ځوان زده کوونکي او محصلین په دې باور دي چې د معلوماتي ټکنالوجۍ مهارتونو زده کړه کولای شي د دندې موندې په وخت کې ورسره مرسته وکړي.

د پرمختللیو ګرځنده ټېلیفونو (موبایل) څخه په ټولنیزو اړیکو کې ډېره ګټه پورته کېږي . افغانستان اوسمهال د پیوست په نامه موبایل ټولنیزه شبکه لري، دا ټولنیزه شبکه ۳۰۰۰۰۰ پېرودونکي چې په افغانستان کې یې د فیسبوک له پېرودونکو شمېره لوړه ده لري.[۵] یو شمېر دولتي پروګرامونه د موبایل نه دګټې اخیستې په صورت کې خپلې چارې پلې کوي او خپلو خلکو ته خدمتونه وړاندې کوي. د موبایل له لارې د پیسو انتقال د خصوصي انتقال کوونکو له لوری تر سره کېږي، د بیلونو پرې کول او د ځینو دولتي ادارو د معاشانو اجراکول له هغو بېلګو څخه دي چې د موبایل له لارې ترسره کیږي . د ۲۰۱۲ زېږدیز کال څخه راپدېخوا، ډېرې هڅې رواني دي تر څو یاد خدمتونه لروپرتو سېمو ته ورسېږي. په همدې موخه له موبایل نه د ګټې اخیستنې په موخه یو پراخ دولتي پروګرام په لار روان ده. د ځینو هېوادونو له تجربو نه په ګټې اخېستنې سره ویلای شو چې په خپلو چارو کې له م وبایل نه ګټه اخېسته کولای شی ډېرشمېر شرکتونه، دندې، او نورې اسانتیاوې رامنځ ته کړي . که چېرې دولت، خصوصي سکټور، او پانګه اچوونکي، په دې برخه کې ونډه واخلي نو افغانستان به د لا ډېرو لاسته راوړنو شاهد وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرکله چې افغانستان د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجۍ په برخه کې موجوده خنډونه حل کړي نو حتما به دا پرمختګ د هېواد په کورنۍ او نړېوالو اړېکو نېغ په نېغه اغیز ولري . دمخابراتو وزارت له لوري د مخابراتي سکټور قوي مدیریت وکولای شو تر څو د نوري فایبر پراخه ظرفیت لرونکې لاره (Backbone) او د نوري فایبر ملي حلقوي شبکه چې د هېواد ټول ولایتو له یو بل سره تړي او همداشان افغانستان له خپلو ګاونډیو هېوادونو سره نښلوي رامنځ ته شي.

په ۲۰۰۸ زېږدیز کال کې دولتي مخابراتي شرکت (افغان ټېلیکام) د کلیو مخابراتي شبکې تر نامه لاندې له سپوږمکۍ نه په ګټې اخېستنې یو پروګرام پیل کړ. دا پروګرام د VCN سیستم له ټرمېنالونو څخه جوړ شوی وو چې کولای شي دواړه ټیلیفوني او ډېټا خدمتونه وړاندې کړي . په ټول هېواد کې ۸۰۰ ټرمېنالونه د مخابراتي خدمتونو د وړاندې کولو په موخه اېښودل شوي . (لاندې نقشې کې په ښه توګه ښودل شوي).

الف – بکس: د افغانستان د کلیو مخابراتي شبکه.

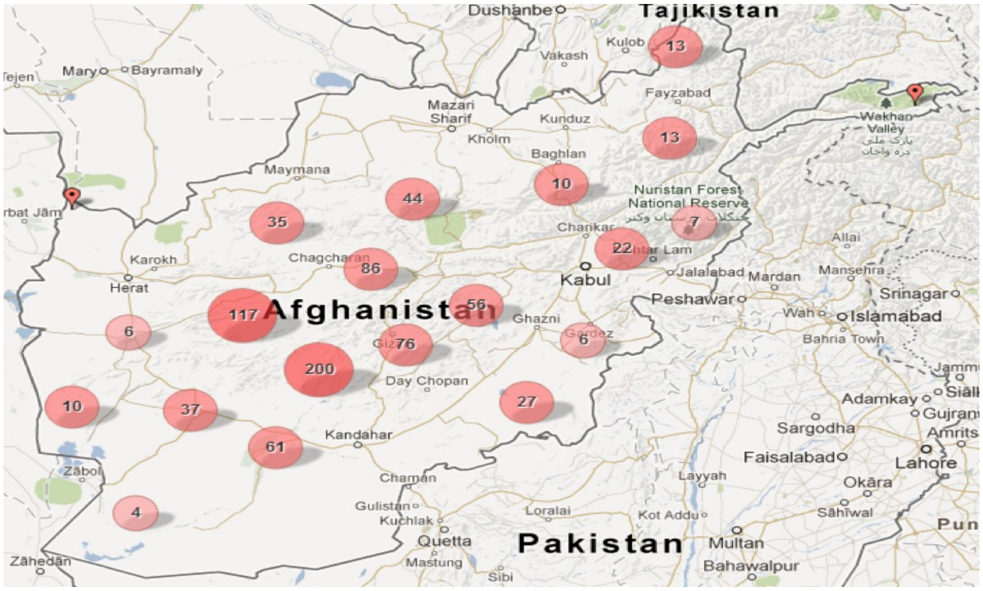

د تقریبي VCN د نقشې موقېعتونه (شمېرې په سیمو کې د ټرمېنالونو شمېر معلوموي)، نقشه له Google Map او Batch Geo نه اخېستل شوې.

د VCN په پروګرام کې ټول اپرېټران له افغان ټېلیکام سره یو ځای کار کوي. چې هر یو آپرېټر د ۲۰۰۰ امرېکایي ډالرو په بیې سره یو ټرمېنال تر لاسه کاوه. ځېنې اپرېټران یاد ټرمېنال د خپلو ضروریاتو لپاره کاروي او ځېنې نورو ترې ټیلیفوني مرکزونه جوړ کړي دي. د مخابراتو وزارت وایې چې څه باندې ۱ ملیون افغانان له دې شبکې څخه په ټول هېواد کې ګټه پورته کوي.

د هېواد جغرافیایي موقیعت او تاریخي پېښې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور په پراختیا کې تر ډېره بریده مرسته کولای شي. کلونه وړاندې افغانستان له هغو هېوادونو څخه ګڼل کې ده چې منځنې ختیځ، اروپایي او آسیایې هېوادونه یې له یو بل سره نښلول. یو له دغو بېلګو څخه د ورېښمنو لاره یادولی شو چې په ۱۴ پېړۍ کې له افغانستان څخه تېرېده. په اوسني وخت، د افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاريخي پېښو او سوداګريزو پروژو ته په کتو سره چې په سېمه کې پراخ بدلون رامنځ ته کړي وو کولای شي په ډيجيټال نړۍ کې د تېر په شان رول ولوبوي.

افغان دولت بايد هڅه وکړي چې په هېواد کې د پراخ بانډويټ درلودونکی نوري فايبر حلقوي پروژه رامنځ ته کړي تر څو ددې هيواد ټول ولايتونه له يو بل سره وتړي او همداشان افغانستان له نړۍ سره ونښلوي . د چارو کارپوهان باور لري چې د تاريخي وريښمي لارې ته په کتو سره، که چېرې پراخ بانډوېټ درلودونکی نوري فايبر رامنځ ته شي نو کولای شي افغانستان په نړۍ کې د يوې الکترونيکي څلولارې (Data Hub) حېثيت غوره کړي تر څو د سېمې او نړۍ هېوادونه خپل معلومات او اطلاعات له همدې څلولارې له يوه بل سره تبادله کړي. دې موخې ته د رسېدو لپاره څلور اساسي فکټورونه بايد په نظر کې ونيول شي، امنيتي حالات، ګاونډي هېوادونو سره سياسي اړيکې، د ګاونډي هېوادونو زېربېناوې او نړېوال ټرانزېټ.

د ICT سکټور په وړاندې پرتې ننګونې

په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پرمختګ   تر څنګ ډېرې داسې ستونزې تر سترګو کېږي   چې د هېواد د ياد سکټور په وړاندې خنډونه رامنځ ته کوي، دغه خنډونه په مستقيم ډول د اړيکو، پراختيا او هېواد له بيارغونې پورې تړاو لري. په هېواد کې روان امنيتی کړکېچ تر ټولو ډېرې ستونزې رامنځ کړي او د پانګه اچونکو په وړاندې يې د پانګې اچونې په برخه کې يوه بې باوره فضا رامنځ ته کړې. د هېواد د ICT سکټور يو له هغو سکټورونو څخه وو چې ډېره قرباني‌ يې ورکړې. د افغانستان د حلقوي نوري فايبر د پروژې په رغونې کې ۵ تنه ووژل او ۲۰ تنه نور ټپيان شول. د ۲۰۰۸ زيږديز کال له فبروري راپدېخوا په پرله پسې ډول د موبايل مخابراتي شبکو ځينې ټاورونه د شپې له لوري څخه خاموشه کېږي ترڅو د ځېنو خطري عناصرو له لوري څخه ورته زيان ونه رسيږي او ډيری وخت همدا ټاورنه د ځېنې   وسلوالو له لوري څخه سوزول کېږي .[٦] ضعيفه حکومتولي او ناکامې دولتي اداري له دوه نورو محدوديتونه څخه دي چې دولت ورسره لاس او ګرېوان دی . د هېواد په دولتي ادارو کې فساد په لوړه کچه تر سترګو کيږي او بايد د دولتي سيستمونو، پاليسيو او نورمونو د بيا رغونې په وخت کې ورته پاملرنه وشي . لکه په نورو هېوادونو کې چ ې ICT يادې ستونزې حل کړي دلته يې هم حل کولای شي خو تر څو چې په دولت کې سياسي اراده او اداري اصلاحات رامنځ ته نشي بدلون نه رامنځ ته کېږي.

د هېوادوالو ورځني عايدات او ليک لوست له دوه نورو ننګونو څخه دي چې په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ   د پراختيا په وړاندې پرتې دي او همداشان د ټکنالوجۍ په ټولنېزو او اقتصادي برخو باندې هم اغېزې   لري. د ICT د پراختيا په برخه کې د مسلکي بشري قوې شتون يو بل مهم فکټور ګڼل کېږي . اوسمهال په هېواد کې د مخابراتو په برخه کې ډېرې لوړ رتبه مامورين افغانان دي . ډېر کم شمير ICT انجنيران او تخنيکران چې هغه هم دولتي ادارو   او د ياد سکټور اړوند قراردادي شرکتونو کې په کار بوخت دي شتون لري . په نورو هېوادونو کې د ICT په برخه کې ډېر کم شمېر کاري سرچېنې تر سترګو کېږي   . د ICT پورې اړوند ارګانونو کې له تخنيکي پلوه کم مهارتونه، په هېواد کې د   ليک لوست ټيټه کچه هغو شرکتونو ته چې خدمتونه وړاندې کوي له مهمو ننګونو څخه ګڼل کېږي . په هېواد کې د زېربېناوو نه شتون د ټکنالوجۍ د پرمختګ مخه نېسي، د بېلګې په توګه د   Multimedia انټرفېسونه لپاره پراخ باند شبکو (Broadband Networks) ته د اړتيا موضوع. په لنډ او اوږده مهال کې   په لرويرتو سېمو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډیرو سرچینو نه ګټه اخیستنه له یوه بلې اړینې لارې څخه ګڼل کیږي چې کولای شي معلوماتو لاس رسی اسانه، د سواد کچه لوړه او معلوماتي او مخابراتي تکنالوجی لا غښتلې کړي. په نورو هېوادونو کې په ستراتیژیک ډول سره د شبکو او شبکیي خدمتونو پلې کولو ښه پایله درلوده د کوریا جمهوریت او چین یې ښکاره بېلګې ګڼل کیږي، تر څو افغانستان هم د یادو هېوادونو له تجربو څخه ګټه پورته کړي.

څینې اړین موضوعات

لومړی، لکه څرنګه چې اوسمهال د مخابراتو سکټور تر ډېره حده شخصي ښه غور ه کړې خو لا تر اوسه هم په یادې برخې کې د افغان دولت له لوري څخه ډیر انحصارات شتون لري . د شخصي موبایل او انټرنټي خدمتونو وړاندې کونکي شرکتونه ددې اجازه نلري تر څو لېن لرونکي شبکې د محلي او ملي مخابراتي خدمتونو په موخه تاسیس کړي . یوازې دولت د لېن لرونکو مخابراتي شبکو درلودلو حق لري او بس. دغه محدودیت د شخصي سکټور قوت او تشویق ته ضربه رسوي تر څو مارکېټ ته د نویو شبکو رامنځه کېدلو مخه ونیسي او پانګه اچونه راکمه کړي. که چېرې یاد محدودیت له منځه ولاړ شي نو په مارکېټ کې به موجود رقابت د لا پرمختګ سبب وګرځي.

دوهم، په هېواد کې ډیر کم شمېر مسلکي کسان او له تخنیکي پلوه پوه بشري قوه شتون لري . یاده بشري قوه باید پیاوړې شي څکه د ICT د چوکاټ د پراختیا یواز ېنی لامل د مسلکي او تخنیکي قوې شتون دی . تخنیکي زده کړې باید د مارکېټ موجوده ستونزو او اړتیاوو سره سمون ولري ، محصلین باېد له پیاوړو مهارتونو سره اشنا شي دا مهارتونه باید دواړه تخنیکي او سوداګریز اړخ ولري . اوسمهال د مخابراتو او معلوماتي ټکنالوجی وزارت له نړیوال بانک سره په همغږی یو پروګرام په لار اچولی تر څو د معلوماتي ټکنالوجی د مهارتونو د روزنې په برخه کې په ګډه کار سره وکړي. په پوهنتونو وېب پاڼو کې د ICT کارپوهانو تر منځ نږدې اړیکو وکړای شول تر څو یاد مهارتونه لا پراخ او ډیر کړي. د مرستندویو ادارو له لوري څخه د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجی روزنیز ورکشاپونه کولای شي په پوهنتونو ویب پاڼو کې د افغانانو تر منځ اړیکې پراخې کړي چې په افغانستان کې د ICT شورا رامنځ ته کېدل یې یوه بېلګه ګڼل کیږي.

دریم، د افغانستان دولت په ډیر محدود شمیر اداري او بشري ظرفیتونو لوړولو پروګرامونو کې له ICT نه ګټه پورته کوي. ډیری دولتي ارګانونه او اړوند چارواکي په خپلو ادارو کې لهICT نه د ګټې اخیستنې په ګټو او اسانتیاوو ښه پوهېږي، خو ډیر کم شمیر دولتي ادارو په خپلو چارو کې له ICT نه ګټه پورته کړې، برسېره پر دې چې په کارونو کې یې آسانتیاوې راغلي، عام خلک هم تر ډېره حده ترې منندوی دي. لکه څرنګه چې ګرځنده ټیلیفون په افغ انستان کې د عام و خلکو او دولت تر منځ د اړیکو یو چینل ګرځ ېدلای نو افغان دولت کولای شي د خپلو ادارو د ظرفیت لوړولو او د خلکو په خوښه د خدمتونو په وړاندې کولو کې ترې ګټه پورته کړي . چې بې له دې به د عامو خلکو نا هیلې توب له منځه ولاړ شي او پر دولت به یې د بې باورۍ کچه هم تر ډېره بریده را کمه شي.

یادې ننګونې او ستونزې د افغانستان په څېر جګړې ځپلو او بې وزلو هېوادونو ته د ICT د پراختیا په موخه موجوده لاره محدود وي او په ډېرو سختویو سره کولای شي موجوده خنډ ونه له منځه یوسي . پرمختګ وخت ته اړتیا لري او په دې پرمختګ کې به ICT وکولای شي د پوهنې اقتصادي او پوهنیز اړخونه هم مخ په وړاندې بوځي. خو دا یوه تحلیلي او ستراتیژیک پلان ته اړتیا لري تر څو وکولای شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زېربېناوو په رامنځ ته کولو، د بشري ظرفېتونو او اداري ظرفيتونو لوړولو کې مرسته وکړي دا هغه څه دي چې افغانان يې غواړي او کولای شي اقتصاد، ښا رغونې او پرمختيا کې ډېره اغېزه ولري.

نورو جنګ ځپلو هيوادونو او شاته پاتې ولسونو ته لنډه کتنه

په هر هېواد کې د ICT د پرمختګ لپاره بايد ټول اړخونه په نظر کې ونېول شي، لکه څرنګه چې په افغانستان کې نېول شوي وو . خو هغه تجربې چې له افغانستان او يا نورو جنګ ځپلو هېوادونو څخه د ICT په برخه کې تر لاسه کيږي نشي کېدای چې په نورو هېوادونو کې کټ مټ پلې شي. خو بيا هم د ځينو هېوادونو د تجربو يوه برخه په نورو هېوادونو کې د ګټې اخېستنې وړ وي، چې هغه په لاندې ډول دي.

- په جنګ ځپلو هېوادونو کې د ICT د پرمختګ په موخه بايد زر تر زره د يوه قوي پاليسي او قوانينو درلودونکی چوکاټ جوړ شي چې په ترڅ کې يې سالم رقابت، د مارکېټ اړوند ستونزې حل او پانګه اچونکو ته هر ډول بنيادي آسانتياوې رامنځ ته کړي.
- په پوهنتونو او روزنيز ورکشاپونو کې بايد د مهارتونو پراختيا ته پاملرنه وشي تر څو په رامنځ ته کېدونکو ټولنيزو شبکو کې له يو بل سره خپلې تجربې او مهارتونه شريک کړي.
- په سکټور کې بايد داسې د خلکو د خوښې سرچينې جوړې شي تر څو وکولای شي ببرته ياد سکټور ته ګټې رامنځ ته کړي د بېلګې په توګه په افغانستان کې د موبايل ټېليفوني خدمتونوپراختيا چې په څنګ کې يې نورې ګټې لکه د ICT مهارتونو لوړوالی او د موبايل کاروني اصول او داسې نور وي رامنځ ته شي.
- د هېواد د ICT سکټور د پرمختګ لپاره بايد اوږدمهاله پلانونه جوړ کړي چې په ترڅ کې يې هيواد په نړيواله توګه په راتلونکې له پرمختلليو هېوادونو څخه وشمېرل شي.
- په دولتي ارګانونو کې بايد د اداري او بشري ظرفيتونو لوړولو ته پاملرنه وشي تر څو وکولای شي خپلو دوو موخو ته چې په هېواد کې د ټکنالوجۍ پلې کول او همداشان خپل ټول خدمتونه په ICT سمبالول دي ورسېږي.
- په دوو نورو برخو کې چې د قوانينو او پاليسيو د يو چوکاټ جوړول او همداشان د ليک لوست ظرفيت لوړول دي د مرستنديو ارګانونو مرستې را جلب کړي.

په تېره يوه لسيزه کې د افغانستان د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور د ډېرو ستونزو په درلودلو سره ډېر پرمختګ وکړ . دې هېواد وکولای شو تر څو له دې ټولو فرصتونو څخه په ښه توګه ګټه پورته کړي او د هېواد په اقتصادي پراختيا کې ډېر رول ولوبوي. دا پرمختګ د هېواد په ټول حالت اغېزه لري او حتی هېواد ته به د جګړې او نا امنۍ حالت څخه د ثبات او امنيت په لور حرکت ورکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچينې

1: The video is available at http://youtu.be/nEIeACyhUk4. It was produced by FKH Media, Afghanistan.

2: According to the statistics of the Ministry of Communications and IT, and Wireless Intelligence (2012).

3: http://www.bbc.co.uk/news/business-19975113.

4: http://asiafoundation.org/resources/pdfs/Surveybook2012web1.pdf.

5: Interview with Paywast.

6: http://arstechnica.com/gadgets/2008/02/taliban-wants-cell-phone-networks-shut-down-at-night/.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانستان په تېره یوه لسیزه کې د ډېرو اقتصادي پرمختګونو او پرمختیايي لاسته راوړنو شاهد وو . د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ سکټور په دې پرمختګ کې ځانګړی اهمیت درلود . معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ وکولای شو تر څو ددې هیواد وګړي معلوماتو ، مالیي او بانکي خدمتونو، مارکیټ، عامو خدمتونو، د دندو پیداکولو او داسې نورو برخو سره ونښلوي.

دا راپور په افغانستان کې له جګړې وروسته د ICT په رول او پرمختګ، او همداشان دا چې څومره دا سکټور کولای شي نور پرمختګ رامنځ ته کړي بحث کوي. راپور کې ځینو ستونزو ته لکه امنیت، د بنسټیزو پلانونو او کدرونو کموالی له هغو فکتورونو څخه ګڼل شوي چې په راتلونکې کې د دې سکټور د پرمختګ په موخه ورته پاملرنه وشي. راپور په افغانستان کې د ICT سکټور د پرمختګ د ځینو تجربو په یادولو سره پای ته رسیږي تر څو نورجګړې ځپلي هیوادونو ترې ګټه پورته کړي.

راپور د یوې کوچنۍ ضمیمي ویډیو په واسطه تکمیل شوی. ویډیو چې په لاندې انټرنټي وېب پاڼه کې پرته ده په افغانستان کې د معلوماتي او مخابراتي ټکنالوجۍ د پرمختګ او پر نورو سکټورونو یې اغېزې په لنډ ډول سره تر بحث لاندې نیسي .

http://youtu.be/nEIeACyhUk4

© ۲۰۱۳ *Info*Dev / نړیوال بانک/ ۱۸۱۸ H / سړک NW / واشنګټن ډي سي، ۲۰۴۳۳

برېښنالیک: info@*info*dev.org ، ټیلیفون۸۸۳۱ ۴۵۸ ۲۰۲ ۱+، ټویټر: @*info*Dev
وېب پاڼه: www.*info*dev.org

UKaid
from the British people

*info*Dev
Growing Innovation

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library